

УДК 331.25

Т.О. ЛУЦЕНКО

Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

СПЕЦІАЛЬНИЙ СТАЖ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В СИСТЕМІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглянуте юридичне значення, види спеціального стажу та особливості його призначення в системі пенсійного забезпечення України.

Сучасний стан діючої системи пенсійного забезпечення України представляє одну з найгостріших соціально-економічних проблем. Це пов'язано передусім із тим, що Конституцією нашої держави закріплено принципово нові основи державної політики, визначальним стрижнем яких є проголошення України соціальною державою. Головним обов'язком будь-якої соціальної держави є забезпечення основних прав людини, оскільки від рівня її забезпеченості судять про рівень розвитку держави. Проблема забезпечення прав людини істотно активізувалась в наш час, особливо гостро постало питання, пов'язане з дотриманням права на пенсійне забезпечення. У зв'язку з цим зросла необхідність глибокого науково-теоретичного дослідження проблем пенсійного права.

Однією з таких проблем і виступає спеціальний стаж, оскільки за умови реформування системи пенсійного забезпечення вважається, що визначальною підставою для отримання пенсій буде не трудовий стаж, а страховий. Отже, введення страхового стажу зумовлює не тільки переосмислення категорії спеціального стажу та його місця в системі пенсійного забезпечення, але і взагалі потребує детального розгляду та аналізу механізм обчислення, нарахування пенсій. Також заслуговує уваги та наукового обґрунтування природа співвідношення спеціального та страхового стажу як умови виникнення пенсійних правовідносин. Сьогодні серед досліджень з цієї тематики, найбільш цікавими є праці Н.М. Бодерської, Е.Г. Тучкової, В.М. Андріїва, В.О. Удовиченко, Я.І. Безуглової та ін.

Але, перш ніж переходити до розгляду спеціального стажу та визначення його ролі в системі пенсійного забезпечення, ми повинні для більш глибокого розуміння даного питання, в першу чергу, розкрити природу трудового та страхового стажу взагалі.

У ряді випадків право на окремі види забезпечення або їх розмір поставлені в пряму залежність не тільки від факту суспільно корисної діяльності, але й від її тривалості - трудового стажу [1, с. 146]. Трудовий стаж, як правило, визначають як тривалість трудової чи іншої суспільно корисної діяльності. Але В.С. Андреев, А.Д. Зайкін та І.М. Сирота, вважають, що таке визначення трудового стажу не зовсім конкретне, пропонуючи вказувати додатково на оплачений характер та на трудову діяльність у визначеній формі. Зокрема, В.С. Андреев стверджує, що

час трудової діяльності, не супроводжений даними ознаками, як правило, не входить до трудового стажу. Отже, вони визначають трудовий стаж як тривалість оплаченої суспільно корисної діяльності громадянина у громадському виробництві, а також діяльності, що прирівнюється до неї, з якими право пов'язує певні юридичні наслідки [1, с. 147; 2, с. 108; 3, с. 77]. Іншої точки зору дотримуються Е.Г. Тучкова та В.М. Андріїв, які взагалі не беруть до уваги оплачувальної риси трудового стажу. Так, Е.Г. Тучкова, досліджуючи трудовий стаж у пенсійному забезпеченні, визначає його, як суспільно корисну діяльність громадян визначеного виду та встановленої тривалості, з якою пов'язані їх правочинності в галузі пенсійного забезпечення [4, с. 48]. В.М. Андріїв стверджує, що в умовах переходу до ринкових відносин розширилась сфера дії трудового права. Законодавство України про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, видів діяльності і галузевої приналежності. Це дало йому змогу визначити трудовий стаж, як певну тривалість роботи працівника за трудовим договором чи на основі членства та іншої діяльності, визнану Законом, що породжує відповідні юридичні наслідки [5]. Отже, як ми бачимо, ще не має єдиного, чіткого визначення поняття трудового стажу, адже між юристами ще досі йде дискусія щодо даного питання. Таким чином, на підставі вищевикладеного, трудовий стаж можна визначити як певну тривалість трудової чи іншої суспільно корисної діяльності, як оплачуваної так і не оплачуваної, з якою норми права пов'язують певні юридичні наслідки. Отже, одним із найважливіших юридичних фактів, із яким законодавець пов'язує більшість виникнення правовідносин не тільки у сфері соціального забезпечення, але й у трудовому праві взагалі, є трудовий стаж, оскільки його наявність суттєво впливає на об'єм прав як працездатних так і непрацездатних громадян.

Трудовий стаж, як трудова діяльність чи інша діяльність прирівняна законом до трудової, характеризується якісною і кількісною властивостями, які, у свою чергу, є визначальними підставами для його класифікації, яка в пенсійному забезпеченні має велике значення, оскільки дозволяє диференційовано підходити до призначення різних видів пенсій. Спостерігаючи висловлення більшості авторів, ми прийшли до висновку, що, як правило,

якісну сторону трудового стажу вони пов'язують з виконанням роботи в залежності від спеціальності, посади, місцевості та умов праці, а кількісну сторону характеризують як тривалість даної роботи у часі. Однак, В.М. Андріїв висловлює таку думку, що зазначені критерії мають певний загальний характер і не можуть повністю розкривати працю кожного конкретного працівника. З приводу цього він пропонує вказувати на додаткові критерії поділу стажу, аргументуючи це тим, що трудовий стаж повинен бути класифікований у рамках зазначених критеріїв так, щоб, назвавши кількісну і якісну сторони стажу, було зрозуміло, про що йде мова. Тому важливо визначити, які властивості праці того чи іншого працівника слід враховувати для повної і всебічної його оцінки. Таким чином, якісна сторона, він вважає, знаходить своє повне розкриття в таких рисах: 1) зміст роботи, 2) певна займана посада, 3) умови праці, 4) галузь народного господарства, 5) кліматичний регіон здійснюваної трудової діяльності; а кількісна сторона передбачає такі його риси, як: 1) загальна тривалість трудової діяльності; 2) безперервність такої діяльності, що відбувається на різних підприємствах, в установах, організаціях; 3) тривалість трудової діяльності на одному підприємстві [6, с.62-63]. З цієї точки зору ми, безперечно, можемо погодитись, адже основою її є – індивідуальна праця кожного конкретного робітника. Отже, враховуючи якісну та кількісну сторони трудового стажу його і розподіляють на види: загальний, безперервний та спеціальний трудовий стаж. Однак, слід відзначити, що в юридичній літературі існує багато точок зору щодо класифікації трудового стажу в залежності від якісної та кількісної сторони, але ми не будемо детально розглядати кожну з них, в даному випадку розкриємо тільки основні види трудового стажу та їх юридичне значення в системі пенсійного забезпечення.

Так, загальний трудовий стаж – це сумарна тривалість трудової чи іншої суспільно корисної діяльності. З урахуванням даного виду трудового стажу можуть виникати пенсійні правовідносини за віком, а також по інвалідності та у разі втрати годувальника, але лише за умови, якщо інвалідність або смерть годувальника настали при загальному захворюванні. Також, загальний трудовий стаж виступає однією з додаткових умов при виникненні пенсійних правовідносин за віком на пільгових умовах та пенсійних правовідносин за вислугу років.

На відміну від загального стажу, який складається з окремих періодів, виступає безперервний трудовий стаж – тривалість неперервної трудової діяльності на підприємстві, установі, організації, а також тривалість трудової діяльності на декількох підприємствах, організаціях, установах, але за умови, якщо перерви у трудовій діяльності пов'язані з переходом на іншу роботу, не перевищували встановленого законодавством строку. Розкриваючи юридичне значення даного виду трудового стажу, слід сказати, що безперервний стаж повністю втратив своє значення в пенсійному забезпеченні, сьогодні він зберігає свій вплив тільки для призначення допомоги по тимчасовій

непрацездатності.

І, нарешті, спеціальний стаж. Чинним пенсійним законодавством передбачено встановлення норми-пільги (зниження пенсійного віку та стажу) деяким категоріям громадян, які на протязі своєї трудової діяльності зазнали надмірного психологічного та фізичного перевантаження на роботі, яка проходила в особливих умовах праці, у відповідних кліматичних або геологічних регіонах, а також у відповідних професіях чи посадах, у зв'язку з чим і виникає поняття спеціального трудового стажу. Слід відзначити, що характерною рисою, властивою тільки даній правовій категорії, є те, що це єдиний вид трудового стажу, який у пенсійному забезпеченні може виступати як самостійний юридичний факт, що породжує пенсійні правовідносини за вислугу років, так і у сукупності з іншими юридичними фактами, може утворювати юридичний склад, що породжує пенсійні правовідносини за віком на пільгових умовах, а також у разі втрати годувальника і по інвалідності. В цьому вбачається його особливість, яка і відрізняє його від інших видів трудового стажу.

Отже, як ми бачимо, кожен з вищевказаних видів трудового стажу являється юридичним фактом, який лежить в основі виникнення відповідних пенсійних правовідносин. Тобто, значення трудового стажу як юридичного факту в пенсійному забезпеченні багатогранне: він (разом з іншими визначеними юридичними фактами) породжує виникнення ряду пенсійних правовідносин, впливає у ряді випадків на основний розмір об'єкта цих правовідносин (з інвалідності, за віком, на випадок втрати годувальника), від нього залежить загальний розмір пенсій за віком [3].

Однак, при розгляді даного питання, ми не можемо не приділити увагу страховому стажу, оскільки, як ми вже говорили вище, він буде відігравати вирішальну роль в пенсійних правовідносинах. Введення страхового стажу зумовлено передусім тим, що в нашій державі відбуваються радикальні економічні реформи, які стосуються усіх сфер життя і серед яких пенсійна реформа посідає одне з найголовніших місць, оскільки до недавнього часу діюча система пенсійного забезпечення, що склалася за соціалістичні часи, виявилася неспроможною пристосуватися до нових умов, і внаслідок чого була замінена на систему державного пенсійного страхування. Це пояснюється передусім тим, що пенсійна система, що діяла за радянських часів, фактично була різновидом державної соціальної допомоги, оскільки пенсії виплачувалися з держбюджету, які гарантувалися практично всім пенсіонерам. Однак, систематичне підвищення рівня пенсійного забезпечення, збільшення кількості пенсіонерів, зумовило зростання надходжень з держбюджету на фінансування виплат пенсій, внаслідок чого внески на соціальне страхування не забезпечували покриття усіх витрат даної системи, тому кошти, які раніше виділялися на пенсійні виплати, стали для держбюджету непосильним тягарем. Також, не дивлячись на те, що дана пенсійна система хоча і була складовою частиною так званої системи соціального страхування, однак вона не вміщувала економічних ознак сис-

теми державного пенсійного страхування. І, вже в кінці 80-х років, стало зрозумілим, що діюча пенсійна система з великою кількістю соціально-економічних проблем, не в змозі справлятися з покладеними на неї функціями. Тому, у 1990 році було створено Пенсійний фонд СРСР та його республіканське відділення в Україні, а згодом у 1992 році відділення було перетворене в Пенсійний фонд України. І найголовніше, кошти, які раніше виділялися з держбюджету, вже не були його частиною, тобто з даного моменту почалося утворення нових принципів системи пенсійного забезпечення, реалізацію яких було покладено на Закон України "Про пенсійне забезпечення" від 05.11.1991 р. [7] та на інші закони і підзаконні акти, які регулюють окремі аспекти пенсійної системи. Але, як показала практика, соціальні норми, закладені в їх основу, аж ніяк не відповідають реаліям сьогоденного життя, і найголовнішим їх недоліком виявилось те, що був втрачений зв'язок між розміром трудової пенсії в залежності від трудового стажу і заробітку. Отже, діюча пенсійна система, яка ґрунтується на солідарності поколінь і яка в певній мірі успадкувала риси командно-адміністративної системи, виявилася в ринкових умовах неадекватною. Тому, 13.04.1998 р. Президент України видав Указ "Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення" [8], в якому передбачалося формування нової трьохрівневої пенсійної системи, заснованої на страхових принципах. Так, відповідно до даних напрямків, за останні роки було прийнято низку найважливіших нормативних актів, серед яких, перш за все, слід виділити Постанову Кабінету Міністрів України від 4.06.1998 р. "Про затвердження Положення про організацію персоналізованого обліку відомостей в системі загальнообов'язкового пенсійного страхування", а також 9 липня Верховною Радою України були прийняті довгоочікувані Закони України "Про загальнообов'язкове пенсійне страхування" [9] та "Про недержавне пенсійне забезпечення" [10], які і визначили основні засади майбутньої пенсійної системи.

Так, виходячи з норм Закону України "Про загальнообов'язкове пенсійне страхування", основною оцінкою трудової діяльності людини буде вже не трудовий, а страховий стаж. Страховий стаж можна визначити як тривалий період трудової діяльності, протягом якого особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який сплачувала страхові внески. Отже, трудова пенсія призначатиметься громадянам, виходячи з розміру страхового внеску та тривалості трудового стажу, в основі якої буде лежати диференційований підхід до розміру пенсії, який буде залежати, перш за все, від того, як і скільки людина працювала. Таким чином, перехід на страхову основу та введення страхового стажу дасть змогу не тільки ліквідувати зрівнялівку, яка на сьогодні є найбільш актуальною проблемою для пенсіонерів, але і найголовніше, зможе викликати інтерес у працездатної частини населення до своєї майбутньої пенсії, оскільки в даний час люди просто доробляють до пенсії, а не працюють на неї.

Нарешті, визначивши природу трудового і страхового стажу, ми перейдемо до розгляду конкретно спеціального стажу та спробуємо розкрити його значення в нашій чинній системі пенсійного забезпечення.

Спеціальний стаж – це така правова категорія, яка охоплює працю робітників (службовців), яка проходить у складних, небезпечних умовах, пов'язана з ризиком для здоров'я, та також працю, яка характеризується підвищеною нервовою, психологічною напругою. Враховуючи всі ці негативні фактори, пов'язані з особливостями та специфікою їхньої праці, держава, щоб компенсувати їх, має змогу таким працівникам вийти своєчасно на пенсію та встановлює особливий пільговий порядок її призначення, який і зумовлює особливу роль спеціального стажу в системі пенсійного забезпечення.

Отже, що таке спеціальний стаж? Аналіз юридичної літератури з даного питання дав змогу дійти до висновку, що ще досі існують розбіжності щодо визначення поняття спеціального стажу.

Так, І.М. Сирота вважає, що спеціальний стаж – це сумарна тривалість трудової чи іншої суспільно корисної діяльності, виокремлена із загального трудового стажу або за її змістом, або за умовами праці, в тому числі кліматичними [3]. Е.Г. Тучкова визначає спеціальний стаж як встановлену державою сумарну тривалість визначених видів суспільно корисної діяльності, які проходять у відповідних умовах (включаючи кліматичні), професіях, посадах та установах, з якими пов'язані особливі правочинності суб'єктів з пенсійному забезпеченні [4]. В.М. Андрійв вважає, що спеціальний трудовий стаж – це тривалість роботи, як правило, в суспільному виробництві з урахуванням умов її важкості чи інтенсивності, займаної посади, або місцевості, в якій ця праця здійснювалась [5].

Однак, незважаючи на таке розмаїття визначень спеціального стажу, ми дійшли висновку, що всі автори принаймні згодні в тому, що ця правова категорія охоплює працю, яка проходить в шкідливих, тяжких, несприятливих умовах, або залежить від професії чи займаної посади. Таким чином, враховуючи такі критерії даного виду стажу, його і розподіляють на види в залежності від умов праці, місцевості, професії чи займаної посади.

Отже, перший вид спеціального стажу, який відокремлений за особливими умовами праці, є підставою для отримання пенсій на пільгових умовах. Якщо провести паралель між пенсіями на загальних засадах та пільговими пенсіями, побачимо, що відмінність їх виявляється в тому, що фактичний склад, який лежить в основі виникнення даного виду забезпечення, включає в себе, окрім вимоги пенсійного віку та певного загального стажу, які потрібні для виникнення пенсійних правовідносин за віком на загальних підставах і обов'язкову вимогу щодо спеціального стажу, який повинен складати частину загального стажу, тільки при дотриманні всіх цих вимог і виникає право на пільгову пенсію. Тобто спеціальний трудовий стаж, у даному випадку, у сукупності з іншими юридичними фактами породжує пенсійні правовідносини за віком на піль-

гових умовах, при цьому виступає визначальним елементом фактичного складу, який лежить в основі виникнення даного виду забезпечення. Також ми повинні зазначити, що право на пільгове пенсійне забезпечення з урахуванням даної категорії може виникати як у чоловіків так і у жінок, а інколи законодавець передбачає таке право тільки для жінок і не залежить від того, коли вони набули необхідний стаж, для призначення пільгової пенсії (перед виходом на пенсію чи в будь-який період). Таким чином, для призначення пільгових пенсій спеціальний стаж відіграє домінуючу роль. Він поділяється на підвиди:

- стаж на підземних роботах, а роботах з особливо шкідливими та тяжкими умовами праці і стаж на інших роботах зі шкідливими і тяжкими умовами праці;

- стаж працівників, які безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних і відкритих гірничих роботах і в металургії. Однак, після реалізації положень Указу Президента України "Про структурну перебудову вугільної промисловості" значна кількість гірників працювала не на діючих шахтах, а на гірничих підприємствах, що підлягали реструктуризації або ліквідації, і цей стаж їм не зараховувався як пільговий. У зв'язку з цим Верховна Рада 5.06.2003 року ухвалила законопроект "Про внесення змін до Закону України "Про пенсійне забезпечення" від 31.07.2002 р., в якому передбачається поширити дію ст.14 Закону України "Про пенсійне забезпечення" на вищезазначених працівників, але не більше як два роки. Слід також відзначити, що особливістю даного підвиду спеціального стажу є те, що пенсія на пільгових умовах цим працівникам призначається незалежно від віку, якщо вони були зайняті на зазначених роботах не менше встановленого законодавцем строку;

- стаж робіт і професій працівників: трактористів-машиністів, безпосередньо зайнятих у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства жінок, що працюють як трактористки-машиністки, машиністи будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів та екскаваторів жінок, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами на підприємствах сільського господарства жінок, зайнятих протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні й післязбиральній обробці картоплі; працівниць текстильного виробництва, зайнятих на верстатах і машинах; жінок, які працюють у сільськогосподарському виробництві та виховали п'ятеро і більше дітей; водіїв міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великовантажних автомобілів, зайнятих у технологічному процесі тяжких і шкідливих виробництв.

Другий вид спеціального стажу, який відокремлений у залежності від кліматичних та геологічних умов праці в даному випадку йдеться мова про роботу, яка здійснювалась в районах Крайньої Півночі та місцевостях до них прирівняних. Так, відповідно до ст.3 Погодження "Про гарантії прав громадян держав – учасниць Співдружності

Незалежних Держав" [11], між Урядом України та Росії 15.01.1993 р. була підписана Тимчасова угода про збереження гарантій прав громадян, що працювали у районах Крайньої Півночі та місцевостях до них прирівняних в галузі пенсійного забезпечення. Також до цього виду спеціального стажу відносять роботу, яка проходила в гірських населених пунктах України та на територіях радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи; умови та порядок пенсійного забезпечення даної категорії громадян визначаються відповідно до Законів України "Про статус гірських населених пунктів в Україні" [12] та "Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" [13].

І, нарешті, третій вид спеціального стажу – вислуга років, який виділяють в залежності від виконуваної професії чи займаної посади. Відмінність його від стажу, який виділяється в залежності від умов праці та місцевості і який є підставою для надання пільгового забезпечення, по-перше, виявляється в тому, що пенсійне забезпечення за вислугу років, як правило, пов'язується не з досягненням пенсійного віку та наявністю загального трудового стажу роботи, а з наявністю певного спеціального стажу роботи чи служби, – іноді законодавством передбачені додаткові вимоги (вік та стаж), тобто спеціальний стаж виступає власне юридичним фактом у складі, який породжує пенсійні правовідносини за вислугу років; по-друге, пенсії за вислугу років є формою матеріального забезпечення таких категорій робітників, які через особливий характер праці, а також професії не можуть повноцінно виконувати свої професійні функції, відтак їм призначається пенсія як компенсація втраченої працездатності, тобто це єдиний вид забезпечення, який виконує забезпечувально-захисну функцію. По-третє, для даного виду спеціального стажу характерна праця, якій властиві, як правило, нервові, психологічні та розумові навантаження і, по-четверте, пенсії за вислугу років призначаються тільки при умові залишення роботи чи служби.

Право на пенсію за вислугу років мають суто обмежене коло осіб, до яких входять: окремі категорії працівників авіації та льотно-випробувального складу; працівники освіти, охорони здоров'я і соціального захисту; спортсмени-заслужені майстри спорту і майстри спорту міжнародного класу, члени збірних команд України; артисти театральних-концертних та інших видовищних установ, підприємств і колективів; робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо забезпечують організацію перевезень та безпеку руху на залізничному транспорті, в метрополітенах; плавсклад суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості; механізатори (докери-механізатори); водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічних процесах на шахтах, у рудниках, розрїзах і рудних кар'єрах, на вивезенні вугілля, сланців, руди, порід; працівники геологорозвідувальних експедицій; працівники, безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві.

Також, окрім зазначених вище осіб пенсії з урахуван-

ням вислуги років передбачені працівникам, які мають право на пенсію відповідно до законів України "Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ", "Про статус суддів", "Про прокуратуру", "Про державну службу", "Про статус народного депутата", "Про судову експертизу", "Про дипломатичну службу", "Про національний банк України", "Про службу в органах місцевого самоврядування", Положення про помічника-консультанта народного депутата України, "Про ветеринарну медицину", "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів", "Про наукову та науково-технічну діяльність", Митного кодексу України.

І наприкінці хотілося би зазначити, що дана правова категорія також відіграє не останню роль при виникненні пенсійних правовідносин по інвалідності та втраті годувальника. Як відомо, пенсії по інвалідності призначаються у разі трудового каліцтва або професійного захворювання та внаслідок загального захворювання, то в даному випадку зв'язок спеціального стажу з призначенням пенсій по інвалідності має місце лише при загальному захворюванні, оскільки фактичний склад, який лежить в основі призначення пенсій по інвалідності внаслідок загального захворювання, включає окрім стійкої втрати працездатності, вираженої в групі інвалідності і обов'язкову вимогу, яка включає наявність певного трудового стажу та віку на момент настання інвалідності. При цьому, слід мати на увазі, що пенсії по інвалідності з урахуванням спеціального стажу будуть призначатися в підвищених розмірах. З урахуванням спеціального стажу виникнення пенсійних правовідносин у зв'язку із втратою годувальника можливе лише за умови, якщо той помер внаслідок загального захворювання, то даний вид забезпечення буде призначатися сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні за наявності у годувальника на день смерті трудового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності. Тобто, як стверджує В.С. Андреев, право на даний вид забезпечення у сім'ї померлого є похідним від права на пенсію по інвалідності [1]. Але, слід зазначити, що вирішальну роль спеціальний трудовий стаж все ж таки відіграє при виникненні права на пенсію за віком на пільгових умовах та пенсію за вислугу років.

Таким чином, як ми бачимо, юридичне значення спеціального стажу в системі пенсійного забезпечення полягає в тому, що він є основним юридичним фактом при

визначенні права на пенсію за віком на пільгових умовах та пенсію за вислугу років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: Учеб. пособие. –М.: Юрид. лит., 1987. –352 с.
2. Зайкин А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению /Под ред. Н.Г. Александрова. –М.: Изд-во МГУ, 1974. –191 с.
3. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні: Курс лекцій. –К.: Юрінком Інтер, 1998. –288 с.
4. Тучкова Э.Г. Общие вопросы Советского пенсионного права: Учебное пособие. –М.: Всесоюз. юрид. заочн. ин-т, 1986. –79 с.
5. Андрійв В.М. Трудовий стаж за законодавством України: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.05 /Київський університет ім. Т.Г. Шевченка. –К., 1997. –18 с.
6. Андрійв В.М. Класифікація і юридичне значення трудового стажу в праві соціального забезпечення // Право України. –1997. –№ 5. –С.62-67.
7. Закон України "Про пенсійне забезпечення" від 5.11.1991 р., № 1788-ХІІ // ВВР України. –1992. –№ 3. –Ст.10.
8. Указ Президента України "Про основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні" від 13.04.1998 р., № 298/98 // Офіційний вісник України. –1998. –№ 15. –Ст.569.
9. Закон України "Про загальнообов'язкове пенсійне страхування" від 9.07.2003 р., № 1058-IV // Офіційний вісник України. –2003. –№ 33. –Ст.1770.
10. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" від 9.07.2003 р., № 1057-IV // Офіційний вісник України. –2003. –№ 33. –Ст.1769.
11. Погодження "Про гарантії прав громадян державно-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення" від 13.03.1992 р. // Урядовий кур'єр. –20.08.1996.
12. Закон України "Про статус гірських населених пунктів в Україні" // ВВР України. –1995. –№ 9. –Ст.58.
13. Закон України "Про статус і соціальний захист громадян які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 28.02.1991 р., № 799-ХІІ // ВВР України. –1991. –№ 16. –Ст.200 (в редакції Закону України № 2001-ХІІ від 19.12.1991р., зі змінами та доповненнями).

Надійшла до редакції 22.12.2003

ЛУЦЕНКО Т.О. СПЕЦИАЛЬНЫЙ СТАЖ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Рассмотрено юридическое значение, виды специального стажа и особенности его назначения в системе пенсионного обеспечения Украины.

LUTSENKO T.O. THE SPECIAL EXPERIENCE AND ITS VALUE IN SYSTEM OF THE PROVISION OF PENSIONS

Legal value, kinds of the special experience and feature of its purpose in system of a provision of pensions of Ukraine is considered.